

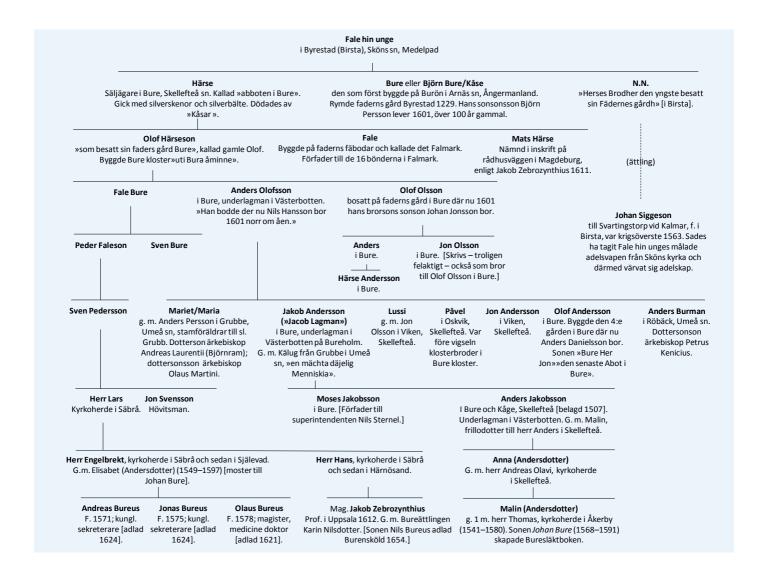
Av Urban Sikeborg

Bureätten – en kort presentation

Av Urban Sikeborg

Bureätten var under 1500-talet en regional elit bestående av några sinsemellan besläktade och inflytelserika familjer i rikets nordligaste delar. Denna släkt var redan under den andra delen av seklet vitt spridd i Bottnen, det vill säga Västerbotten, Norrbotten och Österbotten.¹ Den kollektiva benämningen Bureätten – »ätt» här använt i ordets äldre betydelse² – syftar på bynamnet Bure i Skellefteå socken i Västerbotten, den by varifrån släktkretsen utgått.³ Redan i de tidigaste beläggen för släktens medlemmar från 1500-talets första årtionden framstår dessa som tillhöriga allmogens övre skikt: en person har gift sig med en kyrkoherdes illegitima dotter och betalar 1507 ärkebiskopen en okänd summa pengar för att hon ska få ärva sin fars stora hemman och deras son gifter sig sedermera med dottern till en prost i Skellefteå; en annan vägrar 1508 eller 1509 uppstudsigt erlägga den skatt riksföreståndaren påbjudit innan han har sett länsherrens brev därom; en tredje förlänas 1526 lappskatten av Umeå av kungen för att skaffa varor lokalt för kronans räkning, och hans barn besitter mycket stora jordegendomar i socknen.⁴

Att man på sina håll ansett släkttillhörigheten och ursprungsorten Bure vara viktig framgår av att olika personer tog sig namnen Bur(e)man, Bure eller den latiniserade formen Bureus (Buræus). Även personer som härstammade från denna Buresläkt på kvinnosidan kunde markera sin egenskap av Bureättling i officiella sammanhang. En av dem var ärkebiskopen Andreas Laurentii (»Björnram»), vars mormor var född i Bure. Han adlades med tre björnramar i skölden av Johan III, men på det huvudbaner som sattes upp i Uppsala domkyrka över hans grav 1591 valde hans efterlevande att också framhäva hans tillhörighet till Bureätten.⁵ Detta är alltså ett årtionde innan Johan Bure börjar arbetet på sin släktbok. Kanske är det ett liknande förfarande vi ser när den framlidne ärkebiskopen och Bureättlingen Olaus Martini – en fyrmänning (brylling) till Johan Bures mormor - avled 1609 och begrovs i domkyrkan. I den inskrift som den bekante Johan Skytte skrev för dennes gravhäll uppges att Olaus Martini överlämnat ärkebiskopämbetet till Petrus Kenicius med tillägget: »båda dessa är en förnämlig prydnad för Bureätten» (»uterque celsum · Bureæ decus familiæ»). 6 Där kan förstås Johan Skyttes bekantskap med Johan Bure ha spelat någon roll för formuleringen.

SLÄKTBOKSEXTRAKT Släkttavlan visar ett utdrag ur Johan Bures släktbok med några av de äldre generationerna i Bureätten. Sammanlagt omfattar Buregenealogin i släktboken, med ingifta personer inräknade, ungefär 1 900 personer. Den släktgren som leder ned till Johan Bures tre kusiner på mödernet Andreas, Jonas och Olof Bureus har Johan Bure lagt in i god tro. I själva verket rör det sig dock om en förfalskning med Andreas eller Jonas som upphovsman. (Se artikeln Hur herr Engelbrekt i Säbrå blev en Bure.)

Faktisk eller upplevd elit

Det ligger i lokala och regionala eliters natur att de vanligen har varit flyktiga formeringar. I Norrland med dess fullständiga frånvaro av frälse har genom tiderna i olika delar funnits åtskilliga inflytelserika och välbärgade kretsar som skulle kunna definieras som begränsade eliter – det rådde ju ingen brist på mäktiga storbönder i landsändan. Skattebönder, ja, men i praktiken kunde de ha nog så stark ställning som mången frälseman, både ekonomiskt och i inflytande räknat, och behovet av att formellt skaffa sig frälse genom att rusta häst och karl och infinna sig vid vapensynerna femtio mil söderut (när den möjligheten ännu stod öppen) har förmodligen inte känts akut.⁷ Ens persons sociala status och tillhörighet till en sådan elit framgår inte självklart i äldre skattelängder och fogderäkenskaper. Ibland anas detta bara indirekt, som när en skattebonde vid 1500-talets mitt visar sig förmögen att finansiera studierna för två av sina söner som blir präster.8

Alla medlemmar av en elit har inte samma status, inflytandet är inte konstant på samma höga nivå i flera släktled. Den känslomässiga upplevelsen av att tillhöra en elit och de faktiska förhållandena överensstämmer inte alltid, men denna brist på överensstämmelse är inte nödvändigtvis relevant på det personliga planet. Sett i efterhand och enbart utifrån krass ekonomisk ställning ingick inte en fattig tjänstepiga i en lokal eller regional elit även om hennes mors välbärgade systrar och bröder gjorde det. Ändå kan hennes självbild formad utifrån släktskapen med en sådan krets ha varit stark, i synnerhet i en kultur där härstamning och släktförbindelser var en viktig del av det som definierade en människas väsen och sociala status.

Johan Bure exemplifierar hur stark en sådan känslomässig upplevelse av utvaldhet kunde vara. Uppvuxen som prästson i Uppland kom han ändå tidigt att främst identifiera sig med sin mormors Bureätt i det avlägsna Västerbotten, där han sannolikt aldrig hade varit som ung. 1589 finner vi det tidigaste belägget för att han antagit namnet Bure (latiniserat Bureus), kanske under inflytande av morbrodern Anders Andersson Bure som avled detta år. Under en omfattande och nästan årslång tjänsteresa i Norrland 1600–1601 uppsökte Johan Bure åtskilliga av mormoderns släktingar och intervjuade såväl dem som andra om den gemensamma släkten. I hans sammanställningar andas åtminstone hos vissa intervjuade en självmedvetenhet som bottnat i tillhörigheten till denna släktkrets.

Belysande är några kommentarer på de två sidor med ursprungliga intervjuanteckningar som bevarats från Norrlandsresan, nedtecknade under en vistelse hos en släkting i Luleå i december 1600. Lappfogden Hans Larsson, som tydligen var gift med en Bureättling, var då närvarande och berättade om ett besök av en av hustruns släktingar året dessförinnan:

»Hos Hans Larsson Lappf. voro i fiord 8 prester och nästan så många bönder ifrå Österbottn til Herred.<agen> i Linköp: Hvilke alle vore hans Hustru skylle [dvs. 'skylda', 'besläktade'] för utan en presten men hans hustru var lijkväl af sam*m*a slächt ty hon är Knut Fordels Dotter dotter dotter. Hon sadhe at fläste the ypperste prester Lagmän fougdar och Kiöpmän och bönder i Österbotn äre af Bureäten.»

En dominerande gren av Bureätten var då släkten Grubb från Umeå. Om den fick sig Johan Bure berättat:

»M Hindrik sadhe til Birgerum i Kalis [kyrkoherden Birgerus Erici i Kalix] när han skulle draga til Norbotn [1592]¹⁰ Jam perges D.<omine> Birgere ad Culum mundi et si es ex Grubbiana Linea tum eris in magna estimatione sin minus eris contemtus» [I översättning: »Så nu strax, herr Börje, beger du dig till världens bakdel/röv, och om du tillhör Grubbesläktgrenen, då kommer du att hållas i stor aktning; om inte kommer du att bli föraktad»].

En annan kommentar på samma tema:

»Lasse Jonsson foughde i Norb.<othen> sadhe Jagh är ingen rädd utan Kungen och Bureätten.» 11

Bureätten som begrepp verkar redan då till någon del ha funnits utanför den egna släkten. Men på sätt och vis skapar Johan Bure det som för eftervärlden

blir Bureätten genom sitt noggranna dokumenterande av alla sina avlägsna släktingar till nionde och tionde led från den säljägande förfadern Härse i Bure i Skellefteå, allt prydligt dokumenterat i en släktbok. Det blir inte längre något reserverat för vissa enskilda familjer eller släktmedlemmar i en geografiskt begränsad elit utan förvandlas till en inre egenskap som uteslutande är avhängig härstamning från en viss familj, oavsett om denna släktskap leds tillbaka via mödernet eller fädernet. På så sätt tilldelar han Bureättlingarna en absolut och livslång »ståndskvalitet», oavsett hur högt eller lågt de stigit eller fallit, ett ideal om en medfödd kvalitet och betydelse som annars enbart gällde inom adelsståndet.¹² (Och så har också vissa Bureättlingar under följande tidevarv faktiskt upplevt sin bureiska härstamning.) Det är sant att några Bureättlingar eller deras makar har varit inflytelserika personer inom sina sociala spelfält; de flesta som Johan Bure omsorgsfullt förde in i Buresläkttavlorna hade ändå haft mycket ringa möjlighet att göra sig bemärkta, att förändra sin vardag och styra sitt liv i självvald riktning.

Samtidigt som Johan Bure vidgar betydelsen av begreppet Bureätten kan man säga att han begränsar Bureätten till att omfatta den grupp personer som han fört in i sin släktbok. Hans egna anteckningar visar likväl att släktkretsen vid hans tid hade en vidare geografiskt utbredning än den han haft möjlighet att dokumentera under resan.13

Bureättlingar i statens och kyrkans tjänst

Om en släkts betydelse definieras utifrån höga ämbeten och synnerlig auktoritet kan man säga att ett par släktgrenar av Bureätten från 1500-talets mitt var eller höll på att bli betydande. Det rör sig om präster och kronotjänstemän, och från dessa släktled vinner vissa familjer inom Bureätten under en tid ett påtagligt inflytande inom kyrkan och rikets forn- och arkivvård.

Förenklat uttryckt började det med en konflikt, den liturgiska striden. I denna långvariga och bittra religiösa batalj som inleddes 1574 tillhörde flera av huvudpersonerna bland oppositionen Bureätten och den luthersk-ortodoxa Norrlandsortodoxin. På motsatt sida i konflikten stod den ovannämnde Bureättlingen och ärkebiskopen Andreas Laurentii, som hade uppdraget att genomdriva Johan III:s katolicerande nyordningar. När den lutherska ortodoxin stod segrande efter kung Johans död kom flera av de Bureättlingar som profilerat sig i motståndet att upphöjas till kyrkans högsta poster. De och deras släktingar kom i egenskap av biskopar och ärkebiskopar att leda kyrkan under ett halvsekel från 1590-talet och framåt då kyrkan formades till vad som kallats en svensk evangelisk-luthersk bekännelsekyrka. 14 I praktiken innebar det en rigid ortodoxi med en utpräglad religiös intolerans som var mer markerad här än i övriga Europa.15

Med början med Johan Bure innehade flera verkliga och förmenta Bureättlingar högre positioner inom den svenska riksantikvariska verksamheten under perioden 1600-1720. Denna var då ett instrument som prioriterades av kronan för att visa på fäderneslandets uråldriga och ärorika förflutna gentemot omvärlden. Av de tidigaste cheferna för Riksarkivet var flera personer som med rätt eller orätt kunde se sig som Bureättlingar eller var gifta med en Bureättling. Under deras ledning byggdes en professionell arkivorganisation upp, och man ordnade, katalogiserade och skrev av det omfattande arkivmaterialet, som till stor del legat i säckar, kistor, tunnor, tinor och knippen.¹⁶

Denna övervikt av Bureättlingar på dessa tjänster beror förstås inte på att just personer med härstamning från Bureätten skulle ha varit mer lämpade än andra. Det är ett sedan länge välkänt fenomen att man vid nyrekrytering inom olika sociala grupper gärna besatte poster med släktingar till den föregående innehavaren, vare sig det gällde skrååldermän, kyrkoherdar eller riksdagsmän. Nätverkande eller nepotism - den dåtida skillnaden var inte stor. De personer och familjer som hade lyckats svinga sig upp till Parnassen kunde genom strategiska giftermål vinna tillträde till sådana dominerande familjer och sedan i generationer monopolisera vissa ämbeten.

Buregenealogin får ökad uppmärksamhet

Vid mitten av 1600-talet var Bureättlingarna så pass spridda och befann sig inom så skilda samhällsskikt att Bureätten sedan länge upphört att vara en reell, nätverkande släktkrets. Anknytningen till Bureätten fortsatte ändå att vara betydelsefull för de ambitiösa karriäristerna. Genom Johan Bures släktbok kunde de påvisa ett uråldrigt och förnämt förflutet, ett beprövat och effektivt sätt att positionera sig socialt under stormaktstiden.

Några tidiga adlanden av enskilda Bureättlingar ledde till ett ökat intresse för Buregenealogin och då särskilt för släktens äldre led. Vid 1600-talets första årtionden hade tre av Johan Bures kusiner på mödernet höga ansvarsbefattningar i kronans tjänst: Anders Bure och Jonas Bure (Bureus) var sekreterare i rikskansliet i Stockholm och deras bror Olof Bure var kunglig livmedikus och överborgmästare i Stockholm. Utöver att vara Bureättlingar via modern gjorde åtminstone någon av dem falskeligen¹⁷ även anspråk på att härstamma från den förmenta Burestamfadern och ädlingen Fale hin unge på det raka fädernet genom fadern, kyrkoherden i det ångermanländska Säbrå Engelbertus Laurentii. Manssidan var ju den enda släktlinje genom vilken adelskap då kunde ärvas. Olof Bure adlades 1621 och Jonas och Anders Bure 1624. När Riddarhuset inrättades 1626 skrevs de gemensamt in som den adliga ätten Bure med nummer 116. En annan släkting, Nils Bureus (son till deras kusin Jacobus Johannis Zebrozynthius), adlades 1654 med namnet Burensköld. Dennes son Jacob Burenskiöld (så skriver han själv sitt namn) upphöjdes sedan till friherrlig värdighet 1706. Från 1700-talet kom den adliga ätten Falkengréen att felaktigt framställas som ytterligare en gren på svärdssidan av Buresläktträdet. Ingiften i andra adliga släkter och nyadlanden av enskilda Bureättlingar i den stora vågen av adlanden av kronotjänstemän och militärer under stormaktstidens senare del medförde att närmare ett hundratal adliga ätter och åtskilliga kyrkliga lärde omkring år 1746 kunde räkna någon släktskap med Bureätten.¹⁸

Den ökade mängden ståndspersoner med Bureanknytning ökade också behovet av en guldkantad antavla. Fram till 1700-talets mitt kompletterade olika personer de äldre släktleden med fiktiva data och anslöt dem till Johan Bures runstensgenealogi. Den som bar största ansvaret för dessa förändringar var prästmannen och historieforskaren Andreas Olavi Rhyzelius (1677-1761), som var gift med en Bureättling. Genom Rhyzelius' försorg blev Bureättens äldste stamfader runstensgestalten Tord i Byr, som skulle ha levt på 900-talet. Bureätten framstod nu som en av Sveriges äldsta släkter.¹⁹

Störst uppmärksamhet i det kontinuerliga upphaussandet av Bureättens rikshistoriska betydelse ägnades de två högmedeltida Fale Bure (Fale hin unge och dennes föregivne farfar, Fale hin gamle), som nämns återkommande i 1700- och 1800-talets litteratur och som också får stå i centrum i flera dramatiska verk omkring år 1800. Redan historikern Sven LagerBring påpekade 1773 att de berättelser om de båda Fale Bure som var i omlopp i litteraturen innehöll flera historiska orimligheter. Efter att bibliotekarien Leonard Bygdén 1890 presenterat sin kritiska undersökning av myten om den yngre Fale Bure föll hela släktboken i vanrykte och ignorerades sedan överlag av den akademiska forskningen under 1900-talet. Desto större engagemang för Buregenealogierna har funnits inom släktforskarrörelsen, på gott och ont: det har länge varit de uppenbart ohistoriska leden som till större delen tillkommit långt efter Johan Bures tid som har väckt mest intresse. Ett konkret problem har varit att Johan Bures släktbok endast funnits tillgänglig i delvis korrupta och ofullständiga avskrifter. Glädjande nog har det genom upptäckten av originalet i finska Riksarkivet 2008 nu blivit möjligt att återge släktbokens uppgifter i sin helhet som de en gång nedtecknats av Johan Bure.

- Från ett kulturellt och samhälleligt perspektiv stod Österbotten närmare Västerbotten och nuvarande Norrbotten än övriga Finland och kontakterna var täta, enligt meddelande av fil. dr Tiina Miettinen, Tammerfors Universitet. Jag kan lite parentetiskt tillägga att under sin Norrlandsresa 1600–1601 antecknar Johan Bure om Ångermanland att där fanns många finnar som slagit sig ned som nybyggare efter klubbekriget i Österbotten. Han framhåller också att många österbottningar fiskare, röjare, tjärbrännare och säljägare kommer dit med isbåtar, eftersom där var färre fiskare än vid den österbottniska kusten. [Johan Bures *Sumlen* 1886, s. 200 (s. 44)] I den inledande avhandlingen till sin släktbok betonar han dessutom att Österbotten »är besatt mäst medh Helsingar» och avser då invånarna i alla norrländska kustlandskap.
- Ordet Ȋtt» är sedan länge begränsat till att avse adliga och furstliga släkter där definitionen av vad som utgör en släkt endast utgår från mannen (ett så kallad patrilinjärt system). Ännu på Bures tid fortlevde emellertid den medeltida uppfattningen att släktskapen var bilateral, »tvåsidig», och alltså räknades både via fädernet och mödernet. Under 1600-talet ersatte gradvis det patrilineära systemet den äldre bilaterala släktskapsuppfattningen. [Winberg 1985, s. 89 f] Under medeltiden kunde i en enskild människas »ätt» inbegripas alla som liksom henne härstammade från en viss gemensam förfader eller -moder eller som man själv på annat sätt var befryndad. [Jfr Harrison 2002, s. 100.]
- Den forna byn Bure är numera egen församling med namnet Bureå.
- ⁴ Om dessa, se artikeln *Om den källkritiska bedömningen av Johan Bures släktbok*, avsnittet *Externa belägg*.
- I Johan Bures släktbok uppges att Andreas Laurentii skulle ha kallat sig Bureus. Några samtida belägg finns för detta finns inte kända utöver hans huvudbaner. Detta begravningsvapen var uppsatt ovanför dennes grav på södra pelaren i högkorets östra del i Uppsala domkyrka och hade följande inskrift på bärstången, enligt en avritning av Johan Peringskiöld på s. 177 i dennes *Monumenta Ullerakerensia* från 1719: »Andr:<eas> Laur:<entii> Arch:<iepiscopus> Vp:<saliensis> Bur:<eus>», dvs. »Anders Larsson, ärkebiskop i Uppsala, Bure». För en närmare beskrivning och foto av Peringskölds avbildning, se även Bengtsson 2010, s. 431–433.
- ⁶ Bengtsson 2010, s. 299.
- ⁷ Harrison 2002, s. 241.
- Skattebonden och nämndemannen Erik Jonsson i Teg, Umeå socken, var gift med Bureättlingen Malin Bengtsdotter. Två av deras söner blir kyrkoherdar, enligt Johan Bures släktbok i autograf: Simon Eriksson Röd och Enevaldus Erici.
 - Kronans skattepolitik och grepp om undersåtarnas överskott tilltog under 1500-talets andra del, något som kan ha inverkat på möjligheten till en dominans under en längre tid även i Norrland. Av en studie från norra Hälsingland förefaller det som att kronans skattepolitik under denna tid - ett ändrat skattesystem med ett kraftigt ökat skatteuttag som följd - har försvagat storbondesläkternas ekonomiska ställning och hållit tillbaka tendenserna till åtminstone en ökning av klyftorna mellan fattiga och rika. En kraftig hemmansklyvning vid arvsskiften verkar dessutom ha försämrat möjligheterna för en storbondesläkt att bevara grunden för sin förmögenhetsuppbyggnad i fler än ett par generationer; se professor Börje Harnesks intressanta studie av rika och fattiga bönder i norra Hälsingland på 1500-talet. [Harnesk 2000, s. 205, 208 f] Men ett lokalt inflytande behöver inte ha varit grundat på fysisk förmögenhet enbart. Jag ger exempel på detta i en större granskning av släktkretsen kring fogden och kammarrådet Anders Sigfridsson Rålamb (1527-1582). Denne var storbondeson från Hälsingland, för övrigt gift med en Bureättling och upptagen i Johan Bures släktbok. Hans släktingar, i skattelängderna ordinära skattebönder utan till synes anmärkningsvärt ekonomiskt kapital, har tydligen kunnat utnyttja släkttillhörigheten till denne för att svinga sig upp till en lokal elitnivå och till uppdrag som herredagsman, underlagman och skeppshövitsman på kronans skepp. Hans systrar, gifta med skattebönder i Hälsingland, ses också agera förvånansvärt självständigt i ekonomiska frågor inför kung och lagmansrätt. Släkttillhörigheten tycks ha skaffat dem ett inflytande som ordentligt översteg vad deras kanske mer välbärgade

- grannar bara kunde hoppas på. [Sikeborg 1992. Just denna reflektion har också framförts i Harnesk 2000, s. 209.]
- Enligt Bygdén 2004[1923], d. 2, s. 174, tillträdde herr Birgerus Erici (Birger Eriksson) kyrkoherdeämbetet i Kalix 1592.
- Johan Bures släktbok i autograf, s. 228 (s. 220), s. 229 (s. 221), finska RA.
- De ofrälse stånden indelades däremot utifrån den huvudsakliga försörjningen för en viss kategori av manliga hushållsföreståndare i de övre skikten inom respektive stånd. Ingen föddes automatiskt till bonde eller bondhustru, borgare eller borgarhustru, präst eller prästhustru. Den ställningen måste förvärvas – även om ens föräldrars sociala ställning naturligtvis betydde mycket i sammanhanget - och kunde också förloras, till skillnad mot adelns ståndskvalitet.
- Förutom att lappfogden Hans Larssons uppgifter ovan om de är korrekt återgivna indikerar att Bureättlingar också var utspridda i Österbotten och där ägde viss status anges åtminstone två personer i släktboken vara Bureättlingar utan att de finns redovisade i någon släkttavla: Sigrid, dotter till Anders Andersson i Tåme i Skellefteå, som gifter sig med en Bureättling [Johan Bures släktbok i autograf, fol. 191v (s. 162), finska RA; släktboksavskrift X37, uppsl. 80, UUB], och en Nils i Grubbe i Umeå socken [Johan Bures släktbok i autograf, s. 223 (s. 214), finska RA]. Enligt Johan Bure skulle samtliga bönder i byn Falmark i Skellefteå också härstamma från Bureätten, även om han påpekar att han inte tagit med dem i släktboken. I det fallet är det dock möjligt att han enbart bygger sin uppgift på en tidstypisk etymologi av bynamnet Falmark, Burestamfadern »Fales mark».
- Se kapitlet Att leva i de yttersta dagarna Johan Bure och samtidens religionskonflikter. Redan Johan Bure fick under sin levnad uppleva att fem personer med koppling till Bureätten valdes till ärkebiskop: Andreas Laurentii (»Björnram»), Nicolaus Bothniensis (ingift i Bureätten), Olaus Martini, Petrus Kenicius och Johannes Lenaeus.
- Munck 2005, s. 59 f.
- Johan Bure själv (1) var till gagnet om än inte till namnet Sveriges förste riksantikvarie och hans kusin Jonas Bure (2) var chef för Riksarkivet. Efter dem innehade följande personer med koppling till Bureätten högre poster inom dessa områden: 3. Riksantikvarien och riksarkivarien Georg Stiernhielm (1598-1672), gift med Cecilia Burea (1603-1663), brorsdotter till Jonas Bureus. - 4. Lars Bureus (som var son till Bureättlingen och biskopen i Strängnäs Jacob Zebrozynthius, som föregavs ha Burehärstamning, och dennes hustru, Bureättlingen Katarina Nilsdotter) var riksantikvarie från 1657 till sin död 1665. - 5. Johan Hindriksson Axehjelm, som var gift med Johan Bures dotter, var riksantikvarie 1652-1667, då Antikvitetskollegium inrättades; han blev då en av dess assessorer, och 1672-1675 var han dessutom ordförande för Antikvitetskollegium. - Föreståndaren för Riksarkivet Erik Runell, adlad Palmskiöld (1608-1686) var andra gången gift med Magdalena Gevalia, Bureättling och dotter till en justitieborgmästare i Gävle. Deras son var: - 7. Elias Runell/Palmskiöld (1667-1719), arkivsekreterare. Han gjorde 1714 en avskrift av Buregenealogierna i Johan Bures släktbok men omstrukturerad i traditionell stamtavleform (handskrift X36,
- 17 Se artikeln Hur herr Engelbrekt i Säbrå blev en Bure.
- Nils Jakobsson Burmans sammanställning över samtliga dessa ätter med Bureanknytning finns tryckt som en bilaga till Casström 1746.
- Se artikeln Den historiska framställningen av Bureättens äldre led från 1600-tal till nutid.